

N. V. XANIKOV TADQIQOTLARIDA BUXORO TARIXIY-ME'MORIY YODGORLIKLARI RO'YXATINING SHAKLLANTIRILISHI

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.6.6.028>

Nasilloev Sunnat Shavkat o'g'li,

Buxoro tarixi kafedrası o'qituvchisi, Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada rus geografi, sharqshunosi hamda diplomati N.V.Xanikovning Buxoro amirligiga qilgan elchilik missiyasi davomida olib borgan faoliyati, xususan uning Buxoro shahri me'moriy yodgorliklari haqida keltirgan faoliyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar. Kaluga, diplomat, Chernishev, beklik, Masjidi Kalon, topografiya, burj, shinak, tanob.

ФОРМИРОВАНИЕ ПЕРЕЧНЯ ИСТОРИКО-АРХИТЕКТУРНЫХ ПАМЯТНИКОВ БУХАРЫ В ИССЛЕДОВАНИЯХ Н. В. ХАНИКОВА

Насиллоев Суннат Шавкат угли,

преподаватель кафедры истории Бухары, Бухарский государственный университет

Аннотация. В статье анализируется деятельность русского географа, востоковеда и дипломата Н. В. Ханикова во время его посольской миссии в Бухарском эмирате, в частности его работа над архитектурными памятниками Бухары.

Ключевые слова. Калуга, дипломат, Чернышев, княжество, мечеть Калон, топография, знак зодиака, шинак, таноб.

FORMATION OF THE LIST OF BUKHARA HISTORICAL AND ARCHITECTURAL MONUMENTS IN THE RESEARCH OF N. V. KHANIKOV

Nasilloev Sunnat Shavkat o'gli,

teacher of Bukhara history department, Bukhara State University

Annotation. This article analyzes the activities of the Russian geographer, orientalist and diplomat N.V. Khanikov during his embassy mission to the Emirate of Bukhara, in particular, his work on the architectural monuments of Bukhara.

Keywords. Kaluga, diplomat, Chernishev, principality, Kalon Mosque, topography, zodiac sign, shinak, tanob.

Kirish. Xanikov Nikolay Vladimirovich 1819-yil 24-oktyabrda Kaluga guberniyasining Lixvinsk uyezdida tug'ilgan. 1878-yil 3-noyabrda Parij yaqinidagi Rambulye viloyatida vafot etgan. Maxsus topshiriq bilan Buxoro amirligiga yuborilgan rus geografi, sharqshunosi va diplomati. Sarskoye Selodagi litseyini 1836-yilda tugatib, sharq tillari, asosan, arab va fors tillarini mustaqil o'rgangan. Kelib chiqishi turk-mo'g'ul elatlaridan bo'lgan Xanikov Nikolay Vladimirovich sharq tillari va adabiyotini chuqur anglash va tahlil qilish darajasiga erishdi. Uning ilmiy qiziqishlari asosan sharq mamlakatlariga, me'moriy obidalar hamda fors yozuvi asosidagi osori-atiqalarni tahlil qilishga qaratildi. Xanikov N.V keyingi ilmiy faoliyatida fors filologiyasini o'rganishga asosiy e'tiborini qaratib, bu sohada dunyo miqyosidagi atoqli olim darajasiga erishdi. Keyinroq arabistika faniga ham salmoqli hissa qo'shadi. Universitetni tugatgan N. Xanikov tirikchilik o'tkazish uchun tashqi ishlar vazirligining fransuz bo'limiga ishga olishlariga ko'maklashishi uchun harbiy ministr A.I. Chernishevga murojaat qiladi. Harbiy ministr N.Xanikov faoliyatini o'rganib chiqib, tashqi ishlar vaziri K.V. Nesselrodga,

N.Xanikovga ko'maklashishni so'rab xat jo'natadi. 1938-yil 22-fevralda bo'jak olim vazirlikning ichki aloqalar departamentiga tarjimon sifatida ishga qabul qilinadi. 1938-yil 15-noyabrda N.V. Xanikov, Chernigov General gubernatorning alohida topshiriqlar bo'yicha xodimi vazifasiga o'tkaziladi. 1839 yil 17-martda Orenburg general-gubernatorining alohida topshiriqlari bo'yicha xodimi vazifasiga ishlashga yuboriladi. Shu paytdan boshlab ilmiy faoliyatining asosiy qismini tashkil etadi. 1840-1841-yillarda, Rossiyada Buxoro amirligiga maxsus missiya yuborish tayyorgarligi ko'ri boshlandi. Butenev boshchiligidagi missiyaga Naturalist – (tabiatshunos) A.A.Leman, tog' ofisteri Bogoslovskiy, topograf (topografiya – joylarni geografik va geometrik usullardan foydalanib o'rganish va shu asosda joylar xaritasini tuzish) lar, Chalpanov va Petrov, sharq tillarini biladigan Xorunjiy Petrov va ularning yordamchilari kiritilgan edilar.

K.F.Butenev boshchiligidagi missiya tarkibi Orenburg general-gubernatori V.A. Perovskiyni to'liq qanoatlantirmadi.

1841-yil 21-aprelda Perovskiy tashqi ishlar vaziri Nesselrodga xat jo'natdi. Xatda "Butenev Buxoro xonligiga faqat tog' injineri emas balki, diplomatik agent sifatida ham borayotganligini e'tiborga olib, uning Buxoro xonligidagi munosabatlar to'g'risidagi bilimlari yetarli emasligini hisobga olib, unga yordamchi sifatida amirlikdagi ahvolni, tilni biladigan, Rossiyaning O'rta Osiyodagi manfaatlarini yaxshi biladigan amaldor (N.V.Xannikov)ni missiya tarkibiga kiritayotganligini ma'lum qildi"

N.V.Xannikovning tadqiqotlari bo'yicha to'plangan ma'lumotlari asosida biz XIX asrning 40-yillaridagi Buxoro topografiyasiga oid qimmatli ma'lumotlarni o'rganishimiz mumkin.

Natijalar. N.V.Xannikovning ma'lumotlariga ko'ra Buxoro amirligi asosiy shaharlar bo'yicha okrug - beklıklardan iborat. Bekliklar tumanlarga bo'lingan. Buxoroda 8 ta, Samarqandda 7 ta tuman bor. Har bir beklilik amir tayinlagan amaldorlar tomonidan idora qilinadi. Amaldor boshqaruvida qancha qishloq borligi yorliqda aks etgan.

Shahar bilan qishloq o'rtasidagi tafovut katta emas, lekin farqi ham bor. Bu farqlar ma'muriy boshqaruv va ma'naviy, diniy sifatlarda namoyon bo'ladi.

Har bir shahar o'z o'rniga ega, atrofi devor bilan o'ralgan, shahar maqomi berilishi uchun unda kamida 3 ta masjid bo'lishi, bu masjidning bittasida Juma namozi o'qilganda butun shahar namozxonlari sig'dishi lozim bo'lgan. Minglab odamlar joylashadigan Juma masjidi (Masjidi Kalon) - masjidning eng ulug'i bo'lib hisoblangan. Bu yerda ular juma kunlari katta ibodatga to'planishgan.

Amirlikdagi asosiy shaharlar soni

Bular:

1. Buxoro
2. Karmana
3. Ziyovuddin
4. Kattaqo'rg'on
5. Panjikent
6. Xatirchi
7. Nurato
8. Panjshambi
9. Samarqand
10. Chelak

19 tani tashkil etagan.

11. Yangi Qo'rg'on
12. Jizzax
13. O'ratepa
14. Romitan
15. Poykent
16. Qorako'l
17. Chorjo'y
18. Qarshi
19. G'uzor

N.V.Xannikovning fikriga ko'ra Buxoro shahri balandligi 7 metr, poydevor kengligi 3 metr bo'lgan loydan qilingan devor bilan o'rab olingan. Devor ustiga shinaklar qo'yilgan. Ular Burjlar deb ataladi. Shaharga 11 ta darvoza orqali kirib - chiqish mumkin bo'lgan. Bular:

1. Darvozai Mozor
2. Darvozai Qarshi
3. Darvozai Sallaxona

7. Darvozai O'g'lon
8. Darvozai Shergiron
9. Darvozai Talipoch

4. Darvozai Namoziga
5. Darvozai Shayxi Jalol
6. Darvozai Qorako'l

10. Darvozai Imom
11. Darvozai Samarqand

N.V.Xannikovning ma'lumotlarida faqat ijobiy fikrlar bayon etilgan deyish mumkin emas. "Darvozalar tashqi tomondan ta'mirlab turiladi, lekin ichki tomondan to'kilib ketgan". Shahar maydoni 1.564.875 sajen yoki 1739 tanobga teng. Gektarga aylantirsak, 1 tanob – 0.35 ga tengligini inobatga olib, 1739 tanob x 0.35 ga = 608.65 gektarni tashkil etadi.

Uy-joy, binolar tig'iz qurilganiga qaramay, shaharning ayrim joylarida bo'sh yotgan yerlar uchraydi.

Muallif esdaligidagi ma'lumotga ko'ra shaharda 13 ta mozor mavjud bo'lgan. Bular:

1. Imom Qozixon	8. Jo'ybor
2. Xo'ja Tobon	9. Hazrati Eshoni Imlo
3. Xo'ja Nurobod	10. Hazrati Eshon Habibulla
4. Xo'ja Bulg'or	11. Xo'ja Ro'shnoi
5. Xo'ja Turki Jandi	12. Xo'ja Aspgardon
6. Mirakan	13. Kimsangiron
7. Xo'ja Xudoydod Eshon	

Shahar Shoxrud arig'idan suv ichgan. Uning uzunligi - 4 km ga teng bo'lgam. Shoxrud arig'i ustiga 12 ta tosh va bir nechta yo'g'och ko'priklar qurilgan. Shaharni doimiy suv bilan ta'minlash uchun 83 ta hovuz qurilgan. (Manbalarda qayd etilishicha Buxoro shahrida 104 ta hovuz bo'lgan) Barcha kanallar bo'yida tut daraxtlarini uchratish mumkin edi. Ularning eng kattalari:

1. Denovbegi hovuzi	18. Jugutlar hovuzi
2. Lisak hovuzi	19. Xo'ja Zayniddin hovuzi
3. Bolohovuz	20. Otaliq hovuzi
4. Mirdo'stim hovuzi	21. Qutluq hovuzi
5. Podshoxo'ja hovuzi	22. Gavkushon hovuzi
6. Nou hovuzi	23. Mirza G'afur hovuzi
7. Jo'ybor hovuzi	24. Kimsangiron hovuzi
8. Xo'ja Ismoil Somoniy hovuzi	25. Xo'ja Kalon hovuzi
9. Baland hovuzi	26. Karxona Labi hovuzi
10. Istemurbiy hovuzi	27. Mullalar hovuzi
11. Mulla Ashur hovuzi	28. Oybinin hovuzi
12. Kallabod hovuzi	29. Xo'jatobon hovuzi
14. Kunjak Hammom hovuzi	30. Mir Oqon hovuzi
15. G'oziyon hovuzi	31. Bibi Xalifa hovuzi
16. Kashuki labi hovuz	32. Qozikalon hovuzi
17. Xo'ja Bulg'or hovuzi	

N.V.Xannikovning ma'lumotlariga ko'ra shaharda 36 ta ko'cha va tor ko'chalar mavjud. Ularning kengligi 1 metrdan 3 metrgacha bo'lib, juda kam ko'chalarga tosh yotqizilgan. Aksariyat ko'chalar yozda chang qishda loyga botib yotadi.

Shaharning eng katta binolari: 1. Amir saroyi (ark). Baland tepalik ustiga qurilgan qal'a. Devori balandligi 10-12 metr atrofida. Aylana uzunligi 1,5 km atrofida to'rtburchak shaklda qurilgan. Maydoni 22 tanob x 0.35 ga = 7.7 gektarni tashkil etgan.

Ana shu maydonda amir, vazir (qo'shbegi), shig'alul, to'pchiboshi (Harbiy qo'shin qo'mondoni), daftardor mirzo va sanab o'tilgan mansabdorlarning xizmatdagilarining yotoqxonalari, 3 ta machit, obxona, qamoqxona, bir qator qo'shimcha xonalar majud bo'lgan. Saroy obxonasida asosan fors qullari suv tashish bilan shug'ullanagan.

N.V.Xannikov, "Amir qabulxonasining kirish yo'lagining o'ng tomonida Kanaxona degan kichikroq zindon bo'lib, bu zindonda maxsus ko'paytirilgan

kanalar qo'yib yuborilgan. Bu kanalar bandilarga azob berishi kerak edi" deya o'z esdaligida qayd etadi.

2. Qamoqxona - Zindon. Arkning sharq tomonida joylashgan. 2 bo'limdan iborat :

1. Zindoni bolo (yuqori)

2. Zindoni poin (quyi).

Muallifning qayd etishicha Zindoni Bolo bir nechta xonalardan iborat bo'lib, chuqurligi 6 metrdan ziyodroq. Bu o'raga jinoyatchilar arqon bilan tushirilgan. Xuddi shu tarzda ularga yemish uzatilgan.

Oyida 2 marta zindonband etilgan jinoyatchilar zanjirband holda Registon maydoniga chiqarilib, o'ziga xos tarzda sud qilingan. Amir tomonidan kimga o'lim jazosi berish, kimni ozod qilish qarori e'lon qilingan. Chora qo'llanilmagan mahbuslarning sochi qirilib, yana zindonga tashlangan. Mahbuslar qish - yoz bo'lsin, har qanday ob-havoda yalangayoq tarzda maydonga chiqargan.

Xanikovning qayd etishicha Buxoro shahrida machitlar soni 360 tani tashkil etadi. (P.I. Demezov ma'lumotlarida esa masjidlar soni 366 tani tashkil etgan) Juma namozida odamlar eng ko'p yig'iladigan machitlar soni 8 ta bo'lib, ular:

1. Machiti baland

5. Gavkushon machiti

2. Usta Ruxi machiti

6. Shaxshana machiti

3. Mir Akan machiti

7. Husayn xalifa machiti

4. Jo'bor machiti.

8. Poyonda otaliq machiti

Baland (Kalon) machit sahniga 10 000 tagacha namozxon barovariga namoz o'qishi mumkin bo'lgan. (I.V. Vitkevichning ma'lumotiga ko'ra - Masjid, buxoroliklarning fikricha ko'ra, 20 minggacha namozni sig'dira oladi.)

Juma namozining boshqa kungi namozlarning farqi Juma namozida 4 rakat farz 2 rakat, 6 ta sunna rakati o'rniga 10 sunna rakati o'qilgan.

Madrasalar - oliy o'quv yurtlari hosoblangan to'rt burchak yoki kvadrat shaklda qurilgan, devor bilan o'ralgan hovlisi bo'lgan. Yuqori qavat talabalar uchun yotoqxona vazifasini o'tagan, pastgi qavatda dars o'tilgan. Ular orasida eng mashhuri Mir Arab madrasasi hisoblanadi. Ushbu tarixiy me'moriy inshoot Buxoro xoni Ubaydullaxon (1487-1540) in'om etgan mablag' hisobiga Shayx Abdulla tomonidan 1530-1536-yillarda bunyod etilgan.

N.V.Xannikovning ma'lumotiga ko'ra, Amir daftarida 103 ta madrasa bo'lib, ularga tegishli vaqf mulki berilgan. Lekin eng asosiy madrasalar soni 60 tani tashkil etgan

Bular:

1. Ko'kaldosh madrasasi. 150 ta xonadan iborat. Mudarrisga 360 tilla ham berilgan. Talabalar 3 toifaga bo'linganlar.

a) past qadam: yiliga 3 tilla olganlar.

b) o'rta qadam o'rganuvchilar 3.5 tilla olganlar.

v) peshqadam: Ularga yiliga 5 tilla to'langanlar .

2. Miri G'arib madrasasi: 110 ta xonasi bo'lgan, talabalarga yiliga 5 tilla to'langan.

3. Mirzo Ulug'bek madrasasi: 80 ta xonasi bo'lib, talabalarga 3.5 tilla to'langan.

4. Zariyoron madrasasi: 93 ta xonasi bo'lib, talabalarga 5.5 tilla to'langan.

5. Tursunjon madrasasi: 94 ta xonasi bo'lib, talabalarga 5 tilla to'langan.

6. Muhammad Sharif savdogar madrasasi: 92 ta xonasi bo'lib, talabalarga 3.5 tilla to'langan. Mudarrisga 199 tilla to'langan.

7. Abdullaxon qo'shmadrasasi: xonalar soni aniq emas , talabalarga 3.5 tilla to'langan.

8. Xiyobon madrasasi: 93 ta xonasi bo'lib, mudarris 180 tilla, talabalar 4.5 tilla olganlar.

9. Go'sfand madrasasi

13. Prinezar madrasasi.

10. Mir akan xonaqohi
  11. Sherdor madrasasi
  12. Fathulla Qushbegi madrasasi
  13. Dorul Shifo madrasasi. 2 ta mudarris bo'lib, har biri 700 tillodan olgan.
- Xonalar soni 40 ta.
14. Misikin madrasasi
  15. Kalabod
  16. Xo'ja nihol
  17. Xo'ja Jo'yborikalon : Mudarris 500 tillo olgan, talabalar 20 tillodan olgan.
  18. Jo'ybori – madrasasi Mudarris 100 tillo olgan.
  19. Naqib madrasasi
  20. Eshon Xudoydod
  21. Xalifa Husayn xonaqohi
  22. Xalifa Niyozquli madrasasi
  23. Gavkushon madrasasi Mudarris 700 tillo , talabalar 9 tillodan haq olganlar.
  24. Bolohouz madrasasi
  25. G'aribiya madrasasi
  26. Rahmonquli madrasasi
  27. Qushbegi madrasasi.
  28. Amir Jannatmakon madrasasi
  29. Suchukoy madrasasi.
  30. To'pchiboshi vadrasasi
  31. Yoshuzoq madrasasi
  32. Shayx Jalol madrasasi
  33. G'oziyon madeasasi
  34. A'lam madrasasi.
  35. G'ani madrasasi
  36. Badalbek madrasasi
  37. Bibixalifa madrasasi
  38. Dahmullasher madrasasi
  39. Xo'ja Davlat madrasasi
  40. Hofiz Qo'ng'riot madrasasi
  41. So'fiyon madrasasi
  42. Muhammad Porso madrasasi
  43. Ja'farxo'ja madrasasi
  44. Qozi Latif madrasasi
  45. Hazrati imom madrasasi
  46. G'oziyoni xo'rd madrasasi
  47. Tursunjon xonaqohi
  48. Ismoil Dunyo madrasasi
  49. Hakimjon madrasasi
  50. Saroytam madrasasi
  51. Dumbajo'shan madrasasi
  52. Giribongak madrasasi.
  53. Suchukanxo'rd madrasasi
  54. Qoplon madrasasi
  55. Giyohvand madrasasi
  56. Mavlioni Sharif madrasasi
  57. Chuqur madrasasi.
  58. 1840- yilda zakotning bir qismi Amir tomonidan madrasalarga hadya qilingan.
- Pul tarqatilgan talabalar soni 10.000 tani tashkil etadi.
- Karvonsaroylar. Karvonsaroylar ham xuddi madrasalarga o'xshatib qurilgan.
- Karvonsaroyning 1- qavatida ombor va do'konlar bo'lgan. Ayni vaqtda Buxoroda 38 ta mavjud bo'lib ,ularning 24 tasi g'ishtin,14 tasi – cho'pkori bo'lgan. Karvonsaroylarning bir qismi xususiy bo'lgan. Qolgan qismi esa davlatga qarshli bo'lib , to'lov hisobi ijaradolarga berilgan.
- Toshdan qurilgan karvonsaroylar.
- 1,2.Urganji saroyi.
  - 3.Abdullaxon
  - 4.Qushbegi
  - 5.Hazati Amir
  - 6.Hakimjon
  - 7.Ayoz saroyi
  - 8.Tambaku.
  - 9.10.11 .Xo'ja Jo'ybor saroylari.
  - 12.No'g'ay
  - 13.Pirxona
  14. Kalota
  15. Rajabbek devonbegi
  16. Payaston
  17. Qozikalon
  18. Badriddin
  19. Amir Said
  20. Barra
  - 21, 22, 23 Choysaroy
  24. Ismoilxo'ja saroyi
- Yog'ochdan qurilgan Karvonsaroylar.
- 1.Urganji saroyi . Bu yerda tovarlar sotish yo'lga qo'yilgan
  - 2.Birinj, guruch.saroy .
  - 3.Bug'unch saroy. Bu yerda ildizidan bo'yoq olinadigan ro'yan sotilgan.
  - 4.Sarg'ozni chit – chit sotilgan
  - 5.Jomai zarkatta - parcha sotilgan .
  - 6,7,8 .Tamaki saroy. Tamaki sotilgan.

9,10,11 .Mayizsaroy

12.Olacha saroy

13.Kovushsaroy

14.Jugutsaroy. Rangdor ipaklar sotilgan.

Buxoro hammomlari turli davrlarda Buxoro shahrida bunyod etilgan bo'lib, tadqiqotchilar ko'p hollarda ularni XVI asrga oid deb hisoblaydilar. N.V.Xannikovning ma'lumotiga (Описание Бухарского ханства) ko'ra, Buxoro hammomlari 4 qismdan iborat bo'lgan.

1-qism. Kiyimxona. Mazkur xonada yerga palos tashlanib, devorga oyna osilgan. Ushbu qismda tashqi kiyimlar yechilgan.

2-qism. Ichki kiyimlar yechiladigan xona. Bu yerda barcha ichki kiyimlar yechilib bog'lanadi.

3-xona. Eng issiq xona. Mazkur xonada esa terlaguncha o'tiriladi.

4-xona. Obdon terlagan kishi o'zini massajist (uqalovchi)larga topshiradi. Massaj qiluvchi obdon ezg'ilib, kirni chiqaradi va keyin sovuq suv sepadi. Yaxshilab yuvingan kishi 1-xonaga chiqib, yengil kiyinib choyxona'lik qilgan. Hammomlar quduq suvi bilan ta'minlangan va alohida tazar (sopol quvurlar sistemasi) orqali chiqindi suvlar oqizilgan.

Hammom uchun to'lovlar: Kiyimni saqlagani uchun 1 pul, cho'milish uchun 5 pul, massaj uchun 7 dan 30 pulgacha to'langan. Jami xarajatlar esa 1 tangadan oshmagan.

Shaharda 16 ta hammom bor:

1. Bozorxo'ja

2. Nau

3. Misgaron

4. Abdullaxo'ja

5. Shishaxona

6. Jo'ybor

7. To'qimdo'z

8. Gavkushon

Timlar

9. Dobiyon

10. Bozori Nou

11. Sarofon

12. Chashmai Ayyub

13. Obi otash

14. Poypeton

15. Zargaron

16. Kunjak hammom

Bular uzunchoq shakldagi yopiq saroylar bo'lib, ularda har xil zeb-ziynat, buyumlar peshtaxtalarda yoyib qo'yilib sotilgan.

Buxoroda 9 ta tim bo'lib, ularning 5 tasi g'ishtin, 4 tasi yog'ochdan qurilgan.

G'ishtin timlar:

1. Abdullaxon timi. Unda adras, beqasam, baxmal va movutlar sotilgan.

2. Abdullaxoni timi. Unda doka, parcha, atlas matolar va ulardan tikilgan kiyimlar sotilgan.

3, 4, 5, Tanninga ularda ipak matolar sotilgan.

Yog'och timlar:

1. Hassa Biyor .

2. Daroi. Hindistondan keltirilgan buyumlar va ayollar oyoq kiyimi sotilgan.

3. Daroi. Ayollar kovushi sotilgan.

4. Kalapo'sh timi. Har xil do'ppilar sotilgan.

Xususiy uy joylar.

Shaharda uylar bir ko'rinishda qurilgan. Ular bir nechta to'rtburchak hovlilardan iborat bo'lib, hovlilar ko'pincha bir qavatli qilib, g'ishtdan qurilgan. Xonalar bilan o'ralgan, xonalarning ichki devorlari ayrim hollarda ganchlangan bo'ladi. Derazalar oynasiz, lekin eshiklari bor yog'ochdan yoki ganchdan panjara qilingan. Ichkari hovlining shimoliy qismida zimistoni – qishki pastqamroq xonalar, hamda, uning qarama-qarshisida "tobistoni", ya'ni yozgi xonalar joylashgan. Boy xonadonlarning hovlisida qo'shimcha tarzda ayvonlar ham qurilgan. Boy xonadonlarda xonalari ganchkor naqshlar bilan bezatilgan.

Xonalarning shiftida ko'ndalang bololar qo'yiladi. Bololar orasida ishlov

berilgan har xil rangga bo'yalgan vassalar terilgan. Pollarga tosh teriladi yoki quruq yer bo'ladi. Kambag'al odamlarning uylarida yashash deyarli xavfli, kamdan-kam hollarda polidan nam uradi, bahor oylarida tomidan chakka o'tadi.

O'zimizning kuzatuvlarimizga asoslanib, Buxoroda 2500 atrofida xususiy uylar bo'lsa kerak deb taxmin qildik.

Chorsu bozori bilan Registon bozorida yeb-ichish uchun kerakli mahsulotlar ertalab va kechqurun sotiladi.

Bozorlarni asosan ikki turga, shahar ichidagi hamda Buxoro shahri atrofidagi bozorlarga bo'lishimiz mumkin. (XIX-XX asrlarda Buxoro bozorlarining soni qariyb 500 ta bo'lgan va ushbu bozorlarda 12 ming nafar savdogar faoliyat yuritgan)

Katta bozorlar:

1. Mahsibozorlar - 3 ta	13. Kepak bozori – 1 ta
2. Non bozor - 3 ta	14. Meva-cheva bozori – 2 ta
3. Baliq bozor – 1 ta	15. Dorivorlar bozori – 1 ta
4. Sham bozori – 3 ta	16. Qovun – tarvuz bozori – 2 ta
5. O'tin bozori – 1 ta	17. Anor, nok bozori – 2 ta
6. Un bozori – 1 ta	18. Tuxum bozori – 2 ta
7. Tuz bozori – 1 ta	19. Sut bozori – 6
8. Ko'mir bozori – 3 ta	20. Egar-jabdug' – 1 ta
9. Bo'z bozori – 1 ta	21. Pichoq bozori – 2 ta
10. Mis buyumlar bozori – 1 ta	22. Yog'-moy bozori – 2ta
11. Charm bozori – 1 ta	23. Arqon bozori – 1 ta
12. Etik bozori – 2 ta	24. Qul bozori – 1 ta
25. Bundan tashqari shahar tashqarisida Samarqand darvozadan 1.5 km shimol tomonda ot bozori joylashgan.

Buxoro shahri atrofidagi bozorlar:

1. Bahovuddin mozori bozor chorshanbada	12. Saidato
2. Hazrati Mirikulol bozor Yakshanbada	13. Xo'ja Orif
3. Kogon bozor Seshanbada	14. Vardonze
4. Quyuq mozor	15. Saripul
5. Adizoobod	16. Galaosiyo
6. Vang'ozi	17. Laklaqa
7. Bo'ston	18. Xayrobod
8. Shanbi tentak	19. Chorshanbe Romitan
9. Kumushkent	20. Jondor Yakshanba
10. Xargo'sh	21. Vobkent
11. G'ijduvon	22. Pirmast bozorlari.

Yelizaveta Nekrasova ma'lumotlariga qaraganda Buxoro shahri ichki savdo ko'chasi Toqi Telpakfurushon va Toqi Zargaron savdo gumbazlari o'rtasida joylashgan, uning uzunligi 200-225 m, eni esa 5-5.5 metrdan oshmagan. Umumiy yo'nalishi – janubdan shimolga tomon, biroq yuqori uzun qismi g'arbga tomon siljigan. Savdo yo'li janubdan, XVIII-XIX asrlarda shahristonning Ohanin darvozasi o'rnida qurilgan Toqi Telpakfurushonning old tomonidan boshlanadi. Bu yerda bozorlarning diniy-ijtimoiy markazi joylashgan. XVI asrning birinchi yarmida qurilgan Miskaron hammomi, XIX asrning boshlarida eskisining qoldiqlari ustiga qurilgan Zabuda masjidi shular jumlasidandir. Savdo yo'li bo'yida ikkita otxona bo'lgan: So'xta karvonsaroyi qoshida tuyalar uchun, ikkinchisi – eshaklar uchun Markabxona. Markabxona XVI asrga oid buzib tashlangan karvonsaroy o'rnida, Miskin madrasasining (har yilgi vaqfdan daromadi – 60 ming tanga) shimoliy fasad qismiga yondosh qurilgan. Savdo gumbazlariga, asosiy savdo yo'liga bog'liq bo'lmagan kapponlar tutashib ketgan. Ulardan biri – tamaki kapponi Toqi Telpakfurushon qatorida bo'lib, Mag'oki attori hududidagi bozorlarga qaragan. Yana biri guruch savdosi yo'lga qo'yilgan kappon Toqi Zargarondan g'arbga olib boradigan savdo ko'chasiga qaragan.

Xulosa. Elchining sayohati davomida to'plagan ma'lumotlari O'rta Osiyo, xususan Buxoro amirligining tarixiy topografiyasini tasavvur qilish imkonini yaratadi. Uning qaydlarida muallifning me'moriy obidalarga qanchalik batafsil to'xtalganini kuzatish mumkin. Uning kuzatuvlari natijasida yig'ilgan ushbu ma'lumotlar me'morchilik tarixini o'rganishda ham muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Н.А. Халфин. Е.Ф. Рассадина қаламига мансуб “Хаников – востоковед и дипломат”. Москва, 1977
2. Записки о Бухарском ханстве (Отчёты П.И.Демезона и Виткевича). – М., Гл. редакция восточной литературы. Из-во «Наука».-1983 С-102
3. Ханьков Н.В. Описание Бухарского ханства. СПб., 1843. стр. 79
4. Записки о Бухарском ханстве (Отчёты П.И.Демезона и Виткевича). – М., Гл. редакция восточной литературы. Из-во «Наука».-1983. С-56
5. Мейендорф Е. К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. Предисл. Н. А. Халфина, М., Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1975. С 95
6. Қиличев Р.Э. Қиличева М.Р. Марказий Осиёнинг тарихий-меъморий ва археологик ёдгорликлари, «Дурдона» нашриёти. 2018. 45-б.
7. Бернс А. Путешествие в Бухару. Второй част. 1848 г. Москва. С- 423
8. А. Татаринова. Семимесячный плен в Бухарии. Издание Маврикия Осиповича Вольфа. Санкт-Петербург Москва 1867. С-28
9. Yelizaveta Nekrasova. Qadimiy Buxoro bozorlari, “Moziydan sado” Toshkent. 2.(86).2020-y. 16-b.
10. Nasilloev S.Sh., Sirocheva F.Z. E.K MEYENDORFNING “ORENBURGDAN BUXOROGA SAYOHAT” ASARIDA BUXORO TARIXIY-ME’MORIY OBIDALARINING TADQIQ ETILISHI MASALALARI. International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences Vol 1, Issue 5, 2021, 24-30
11. Nasilloev S.Sh., Sirocheva F.Z. A. VAMBERINING “O’RTA OSIYOGA SAYOHAT” ASARIDA BUXORO VA SAMARQAND SHAHRI TARIXIYME’MORIY BINOLARI, HAMDA, ZIYORATGOHLARINING TADQIQ ETILISHI. Academic research in educational sciences VOLUME 2 | ISSUE 12 | 2021, 652-662
12. Nasilloev S.S., Choriyeva M.R. Rus harbiy zobiti I.Vitkevich esdaliklarida Buxoro karvonsaroylari tavsifi (XIX asrning 1-yarmi manzaralari). // Интернаука: электрон. научн. журн. 2021. № 63(189)
13. Nasilloev S.Sh. P.I. DEMEZON ESDALIKLARIDA BUXORO SHAHRI HAMDA KARVONSAROYLARI TAVSIFI Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 2022. VOLUME 2 | ISSUE 4 ISSN 2181-1784. P- 737-746.